

Den historists Udvikling af Livsfæstet i Danmark, *)

Historisk Tidsskrift, Bind 1. række, 6 (1845)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_1rk_0006-PDF/hto_1rk_0006_79019.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=79019>

pdf genereret den : 28/5-2008

Den historiske Udvikling af Livsfæstet i Danmark, *)

af

S. F. J. Estrup.

Da Landbosforholdene ikke ordne sig alene efter almindelige Retsbegreber, men tillige have deres Grund i et Lands naturlige Beskaffenhed, i Folkets Culturhistorie og dets borgerlige Udvikling: saa følger deraf, at de, uagtet alle den europæiske Civilisations Nivelleringer, vise sig forskellige i forskellige europæiske Lande og Stater. Men neppe har Lehnsvæsenet i nogen af disse efterladt sig en Afspøning eller Afspelling, saa mærkelig som Landbosfæstet i Danmark, der, fra første Færd en frivillig Forpagtning paa Aaremaal, i Libernes Lov blev en tvungen Forlehnning paa flere Personers Levetid. Det er en saa synderlig Indretning, svævende mellem Leie og Gie, at man ikke kan undres over, at den moder en meget ulige Besiddelse. Selveiendom, og Ploielandets Fordeling i Eiendomme af omtrent lige Størrelse, og ikke større, end de agtedes nødvendige til den frie Bondes Underholdning, var saa almindelig udbredt over det ældste Danmark, at Fæsteforholdet oprindeligt

*) Nærværende Udvikling er en Omarbeidelse og videre Udførelse af den historiske Deel af et lidet Skrift om Livsfæste i Danmark, hvilket Forfatteren udgav i Aaret 1842. Forskninger og Undersøgelser i den mellemliggende Tid, og i Særdeleshed Etatsraad Rosenvinges med Kritik og Værdom udspyrede Samling af gamle danske Domme, have ført til Oplysninger og Berigtigelser, der maaskee ville findes at være ikke uden al Interesse.

var sjældent og sjælden omhandles i gamle Love. Skulde den historiske Ret kunne ryste nuværende, ved Handel mellem Mand og Mand, under Statens og Lovens Beskyttelse, vel begrundede Eiendomsforhold: saa vilde Nutidens Fæsteindretning neppe kunne bestaae under en agrarisk Regenerationsperiodes Bevægelser. Det er ikke disse Vædes Hensigt, at betragte Fæsteforholdet i dets Sammenhæng fra den reelle Standpunct, men at give nogle Bidrag til historisk at oplyse den danske Fæsteindretnings Oprindelse og Udvikling. Undersøgelsen vil føre til det Resultat, at det egentlige Livsfæste, eller Leie af Jord paa een eller flere Personers Levetid, hverken beroer paa en saa gammel eller paa en saa ny Anordning, som Udskillige forestille sig.

At fæste bemærker i det gamle danske Lovsprog at contrahere ved Haandrækning ²⁾: Men saavel Udtrykket som Skikken, at forpagte Jord ved Haandslag, der traadte istedetfor den skriftlige Contract, er ældre end den ældste Lov og uden Tvivl en i den danske Ret indført Germanisme ³⁾. Udtrykkene at laane og at leie Jord ere ligesaa sædvanlige i de gamle Love, f. Ex. Jydske Lov III, 15; og Eriks sjæll. Lov I,

²⁾ Om Betydningen af Haandsæstningen (fæstæ with hanum) cf.: Eriks sjællandske Lov III. 3. Resenvinges Samling af Love V, 500. Skaanske Lov IV, 14, og Andreas Suncens til dette Sted, samt XVII, 1. Contractus conductionis et locationis solo consensu contrahentium celebratur, sed impune rescinditur, donec juxta consuetudinem approbatam percussione manus unius in alterius manum roboratur. Haandslaget (*Handsal*) ved Eiendoms Overdragelse til Brug, var ogsaa paa Island Hedenoldsstif. Vigaglum's S. c. 7. Graa-gaas, II. p. 314. (Landabr. B. c. 45.) Jonsbog: Landleicball c. 1. cf. Danske Mag. III. p. 217.

³⁾ *Firma* er meget tidlig brugt til at betegne saavel Gaarden, der bortfæstes, som Fæsteafgiften. Du Cange gloss. sub v. *Firma & Manufirma* — contactu manuum cartam firmare.

20. II, 68. Det er først længere hen i Tiden, at Ordet fæste hos os erholdt den næsten udelukkende Bemærkelse: at leie og udleie Jord. Udtrykket at have i Fæste, istedet for det sædvanlige at boe, boe i (residere, inhabitare) forekommer neppe før 15de Aarhundrede⁴). Ogsaa ere Benævnelserne Fæster, Fæstebonde, Fæstegaard, Fæstebo, o. s. v. af yngre Datum end de tilsvarende Landbo, Bokarl (colonus), Landbostavn, Brydiestavn (colonia, curia villicalis)⁵).

Landboforholdet eller, for at bruge vor Tids Benævnelse, Fæsteforholdet, som det ordnede sig under Kirke- og Klosterforfatningens Udvikling, og fremtræder i det tolvte og trettende Aarhundredes Love, var neppe kjendt i den hedenske Oldtid, medens frie Bønder besadde og ved Brydier og Frigivne bestyrede og ved Trælle dyrkede Landets Jorder. Bønden benyttede i Fællig med en Brydie, eller ved Hjælp af denne som Redespænd, (Voldsbestyrer)⁶) hvad han ikke formaade umiddelbart ved egne Trælle og Tyende (Slon) at bearbejde; enten fordi hans Jorder vare for vidtløftige, mange og adspredte, eller han hellere overgav sig til andre fredelige eller krigeriske Døvelser, Vikingesærd o. d. l. og derfor manglede Lyst og Tid til Algerbrug, eller og fordi han ikke havde det Fornødne til Jordernes Drift, Ind- og Udbo, og derfor maatte indgaae Fællig med en Anden. Konger og Drotter vare

⁴) Et Laghævedsbrev af 1478. S. R. D. VIII, 167. cfr. p. 107.

⁵) S. R. D. VI, 430, 432, VIII, 164, IV, 492. Thorkelin Samling af danske Kirkelove p. 56. Suhm Danm. Hist. XIII, 407, 410, 587. XIV, 17, 191. Oste forekommer, som bekjendt, Fæste i Betydning af Slot, og efter en anden Afledning. Melbeck og Petersen Udvælg af Diplom. I, 1 S. 11. I Aarhus Stifts Jordebog S. R. D. VI, 430, 432 forekomme Udtrykkene: *integrum Fæstæ* og *dimidium Fæstæ*, for hele og halve Fæstegaarde.

⁶) *Beischo w om Brydier*, i den histor. Forenings Tidsskrift I. Bd. S. 114 fgd.

endnu mere end Adelsbonden i det Tilfælde at maatte gjøre sig Kongsgaarde, Kronens og eget Gods, nyttigt ved Vistand af Brydier. Men af denne Brydie-Indretning udviklede sig i naturlig Orden Fæsteforsætningen, ifølge de Forandringer i Eiendomsforholdene og Retsforholdene, der fulgte af den fremskridende Kultur og af Monarchiets, Hierarchiets og Lehnaristokratiets successive Indgreb i og Indskrænkning af de gamle Selveiendomsforhold.

De samme almindelige Aarsager, som overalt have foranlediget paa den ene Side Samling af Jordelendomme, paa den anden Side deres Deling, vare virksomme ogsaa paa Danmarks Stetter, hvor hverken Bjerge eller Strømme gave Love for Bebyggelsens Maal og Maade. Raae Jorder, Almindinger, Skove, Heder o. s. v. kom efterhaanden under Ploven, altsom Folkemængden vorede, og dens Hu vendte sig fra Søen mod Landet. Konge og Bonde toge af Konningsødken og Gribesjod, og satte Brydie og Landbo derpaa. Torper reiste sig ved Siden af Adelsbyer. Kan det endog omtvistes, hvorvidt den Eiendomsret over de ved Vaabenmagt samlede Provindsers Jorder, paa hvilken Gorm den Gamle skal have gjort Vaastand, monne være gaaet ⁷⁾, saa er det dog factist, at Kronens og Kongernes Gods havde et meget betydeligt Omfang, og at den Herlighed, som udøvedes over jordegne Bønder, grændsede meget nær til Eiendomsret ⁸⁾. Der stiftedes

⁷⁾ Har det i Svend Aagesens Tid (S. R. D. I. p. 19) altsaa i tolvte Aarhundrede været en historisk Anskuelse, at Gorm har gjort en saadan Vaastand, (Molbech, i hist. Forenings Tidsskrift II. S. 397 not.), saa tør man vel antage, at der har været en Tradition derom med et virkelig historisk Fundament, hvilket paa lige Maade træder frem i norske Sagu og norsk Statsret. Harald Haarfagers Saga c. 6. Dlaf d. Helliges S. c. 233. Hirdskraa c. 13. Kongespeilet S. 267. Estrup, om Tygestrup S. 136 fgd.

⁸⁾ B. Jacobsen om Selveiergods o. s. v. jurid. Tidsskrift XVIII, 186—210.

Kirker, Klostre, Bispesæder og Capitler, og der udbredte sig ved Monarchiets Side et Hierarchie, rigelig udstyret med Jordegods, deels Arv af hedensk Tempelgods, deels Gaver af Konger og Private, deels kjøbte eller magelagte Grundeiendomme o. s. v. Paa lige Maade, men noget sildigere, udviklede sig Lehnsaristokratiet og samlede Landeiendomme, skjøndt ikke i saa store sammenhængende og fast sammenholdte Masser som Kirkens. Det var meget sædvanligt, at Kongerne forlehuede, skienkede, pantsatte eller magelagde deres egne og Kronens Rettigheder over jordegne Bønder til kirkelige Instituter og til Optimater, og at disse vidste saa snildt at benytte denne Hertilighed, at den med eller mod Kongernes Villie, og med eller mod Bondens Villie, blev en virkelig Eiendomsret ⁹⁾. Mangen Bønde forbrød sin Eiendom; men endnu flere fandt i Trængselsdage Fordeel ved at give sig selv og Eiendom under Kronens, Kirkens, eller mægtig Mand's Værn ¹⁰⁾. Naar Kong Eric Slipping i en egen Forordning af 1282 tillader jordegne Bønder at være Brydier hos andre, dog at de svarede kongelige Rettigheder af deres Jord ¹¹⁾, saa ligger heri ogsaa et Beviis for Ulden af den Ustik, at Kronens Stattepligtige, men frie Bønder bleve Privatmands Tjenere. Ikke blot berededes herved en Overgang fra Selveiendom til Fæsteforhold; men Uafhængigheden maatte omsider, ifølge Kirkens og Adelens

⁹⁾ Hvor meget den jordegne Bønde, der ved Magelæg o. s. v. gik fra Kronen, havde at befrygte af de ubestemte Forpligtelser, som »tro og hørfom Tjeneste« kunde medføre under Adelsvalde: sees af Rosenvinges Udvalg af Domme I, 282 fgd.

¹⁰⁾ Deraf kommer det, at jordegne Bønder (*bondones, propria bona habentes*) saa ofte omtales som ydende Landgilde og Høveri til Kirken. Man see f. Ex. Registr. redit. episcoporum Roskild. S. R. D. VII. og lib. Aarhus. S. R. D. VI.

¹¹⁾ Subm X, 840. Siden gjentaget i Kong Olufs Haandfæstning. Subm, XIV, 17.

Immuniteter, blive til Skade for Kronens og Statens Indtægter og Rettigheder.

De større Godser kunde, (især for de adspredte Gaarde samlede ved Magelæg) ikke paa nogen bekvemmere Maade, end ved Forpagtning, afgive Jordrenten. Man fandt det simplere, at overlade de fleste Gaarde i Brug paa kortere eller længere Tid, end at holde Regnskab med Fogeder, Redesvende og Fælsigbrydier ¹²⁾, medens man dog undtog enkelte store Gaarde fra Forpagtning og drev dem for egen Regning. Det laae i den ældste christelige Kirkes Væsen, at Trældom efterhaanden maatte vige for det Lys og den milde Aand, som udgik fra det christelige Alter; men det blev dens Forbandelse i dens Udartning og Fald, paa Overgangen til en ny Tingenes Orden, at Trældommen vendte tilbage under Navn af Vornedskab og Stavnsbaand. Ege fra Ansgars Dage, indtil den sidste Rest af Trældom gik over i Livegenskab, befordrede de Geistlige Frigivelsen af Trælle. Foraaaviddt de frigivne Trælle, især paa Kirke- og Klostergodset, ikke traadte over i Tyendeforholdet (*Leghe Hion, familia*), bleve de Brydier og Landboer. Men det særegne Patronatsforhold, som efter den gamle Retsforfatning ¹³⁾ vedblev at bestaae mellem Huusbonden og den frigivne, bandt denne saa fast til det Jordbrug, hiin havde overladt ham, at Landboforholdet blev et Fæsteforhold i nær-

¹²⁾ Hvor udbredte Landboforpagtninger vare i 13de Aarhundrede, viser 3ydske Lov III, 11 som opregner: "Biskops, Præsters, Kirkers, Klosters, Bondens og Hærmands Landbo." Her nævnes ikke Landbo paa Kongens eller Kronens Gods. Var denne fri for Leding? eller eksisterede ikke Landbogaarde, men blot Kongsgaarde, og jordegne, men tributære Bønder, paa Krongodset? Jeg er tilbøielig til at troe det sidste, hvad angaaer denne ældste Periode. Efter Reformationen derimod og Inddragelsen af Kirke- og Klostergodset omtales meget hyppigt Fæstere, ogsaa paa Kongens og Kronens Gods.

¹³⁾ Estrup om Tyendestrep S. 148.

meste Forblindelse med Bornebndskab. Det gik med Brydievæsenet som med Lehnsvæsenet; man begyndte med at sætte en Tjenestemand, og endte med at forlehne Tjenestemanden med Tiendommen mod en Afgift. Den oprindelige Forskjel mellem Fælligbrydier og Landboer (at nemlig Gierens eller Bondens Gods var lagt i Fælledsftab med Brydiens Løsøre)¹⁴⁾ kan heller ikke have bestaaet længe paa større Godser, fordi det var vanskeligt, paa disse at komme til en noiagtig Opgiørelse af Mellemværende med Mange under eet Fællig. Brydier (villici), som svare Landgilde og aarlig Afgift, forekomme hyppig i gamle Jordebøger, fornemmelig Roskildestifts og Aarhus Capitelts (i S. R. D. t. VI og VII), der til Kundskab om Middelalderens Landbosforfatning ere af rigere Indhold end Lovene selv. Naar i disse Jordebøger, ligesom i adskillige Magestifter, Skjode- og Gavebreve, Brydiegaarde (curiæ villicales) og Brydier ere ansatte til bestemt aarlig Afgift og Hovetie, saa kan der, efter Brydiefælledsftabets Natur, ikke være Tale om Fælligbrydier, men om saadanne Brydier, der ere gaaede over i Forpagterens eller Fæsterens Klasse¹⁵⁾. Mærkeligt Exempel herpaa afgiver Jacob Jonsens Gavebrev af Aar 1340 til Lunde Kirke¹⁶⁾. Blandt de mange Gaarde, som deri opregnes med iboende Brugere, nævnes kun een eneste Landbogaard (colonia); de øvrige vare Brydiegaarde (curiæ), der ligesom Landbogaarden udredede en bestemt Skuld. I andre Documenter staae Brydier og Landboer parallelle som fritagne for

¹⁴⁾ Belfchow om Brydier l. c. S. 126.

¹⁵⁾ Det er denne Art Brydievæster, som omhandles i Tillæget til Rosob Anders Lovhistorie I, 617 Lovstykke Nr. IV: »um Brydie vil stilles wit Jorteroit;» thi en saadan Brydie havde Gaard at opfige, Landgilde at svare o. s. v.

¹⁶⁾ S. R. D. III, 489 sqq.

Leding ifølge kongelige Begunstigelser ¹⁷⁾. Men her kan ikke menes Brydier i tjenende Forhold, eftersom Tyende ikke kunde sendes i Leding ¹⁸⁾. I Decreta Arhus. af 1443 ¹⁹⁾ forekomme curia og colonia som Synonymer for Gaarde, der svarede baade Landgilde og Hoverie. Identiteten af Brydie og Landbo forudsættes i Kong Oluf's Haandsæstning af Aar 1376 ²⁰⁾, hvor Udtrykket „at tjene Andre og fæste Leiegods“ paa Latin gives ved villicationem aliorum sumere. I et Document af Aar 1461 ²¹⁾, hvor Bønde og Brydie nævnes ved Siden af hinanden, maa Brydie ligeledes efter Sammenhængen være det samme som Landbo. Det er ifølge denne Identitet, at Kong Frederik den Førstes Brev om Udsæstning af Aar 1523 ²²⁾ benævner Fæsteren „Brydie“ (ikke Landbo). Endnu Aar 1578 kaldtes Fæsteren Bryde b o n d e ²³⁾. Det er muligt, at den oprindelige Forskjel mellem Brydier og Landboer endnu i 14de Aarhundrede har udfærdiget sig saaledes, at Leieren eller Forpagteren af de større Gaarde med Jord til to eller flere Plove, hvilke forhen havde været drevne for Eieren's egen Regning, vedbleve at kaldes Brydier, hvorimod Forpagterne af de mindre Bol hedde Landboer ²⁴⁾.

Eigesom Hoveriet maatte Landbosystemet tidlig og fuldstændigst udvikle sig paa Kirke- og Klostergodset, der omfattede

¹⁷⁾ Thorkelin dipl. Arna-Magn. I, 81, 89, 128. S. R. D. IV, 338; VI, 158, 160, 163 e. a. St.

¹⁸⁾ Jydsk Lov III, 2.

¹⁹⁾ Thorkelin's Kirkelove S. 56.

²⁰⁾ Sump D. S. XIV, S. 17 og 498.

²¹⁾ Citeret i L. Roth's Afhandling, om Brydier i Bidsenstab. Selsk. Skrifter II, 458.

²²⁾ Dansk Magaz. IV, 221. „Anfangende Brydie, som fæstet Gaard.“

²³⁾ Jacobsen om Selveiegods og de Maader, paa hvilke det under Kongerne Christian III og Frederik II gik over til Fæstegods: i Jurid. Tidsskrift XVIII, 2 S. 242 not. XXX.

²⁴⁾ Cf. Rosed Anders's juridiske Skrifter II, 518.

en Mængde Gaarde, af hvilke de færreste, og egentlig kun Hovedgaardene, benyttedes umiddelbart ²⁵⁾. Det er derfor meget naturligt, at den af de ældre danske Love, som samlede og gjældte i de Provindsler, hvor Hierarchiet havde sit Hovedsæde, og som ikke var samlet og redigeret uden Indflydelse af Rigets Primas i Lund, maatte indeholde de fleste Bestemmelser om Landboforholdet, nemlig den skaanse Lov ²⁶⁾. Det er ogsaa ret mærkeligt, at den første Bondekrig i Danmark, tildeels foranlediget ved Hovræts Tyrk, brød frem i Lundestift Aar 1180 ²⁷⁾. Den jydsk Lov, har angaaende Landboer, kun faa Supplémenter til den skaanse og den sjællandske Lov. Efter disse Love fæstedes Jord paa Aaremaal og Opvigelse fra een af Siderne. Det var saa langt fra, at nogen Indfæstning bandt Landboen til den leiede Jord, at Loven endog saa dømte ham i Boder, saafremt han havde fæstet og ikke vilde, som det hedder, „fare til," eller dersom han skilte sig ved Fæstet før Faretag. Dersom Bonden (Gieren) bortfæstede blot den ham tilhørende Jord, og hverken han selv eller den efterfølgende Fæster affjødte den Fratrædende Huset, saa kunde dette bortflyttes. Marie-Messe eller Mariæ Himmelfartsdag, d. e. den 15de August, var den rette Tid til at fæste, opstige Fæstet, og til at betale Landgilden, som gik af Jorden; men derimod var femte Dag efter Paaske, senere den 1ste Mai eller Philippi Jacobi Dag ²⁸⁾, den rette Faretag. Landboen havde at yde Landgilde, samt Dagsværk, Junce o. s. v., hvorom der maatte være contraheret, til rette Tid. Formaaede han ikke til deene Tid at levere Landgilden (Korn, Penge, Naturalier), saa maatte

²⁵⁾ Tygestrup S. 139 fgd.

²⁶⁾ Skaan. Lov XVII, 1 sq. Andrea Sun. legg. prov. Scan. XVII, 1 sqq. cfr. Eriks sjællandske Lov II, 68.

²⁷⁾ Chron. Siall. S. R. D. II, 621.

²⁸⁾ Tidspævnede Dag var ogsaa efter Lehnretten Faretag.

han udbede sig Dag, og udeblev han fremdeles med Betalingen, skulde han bøde to Ører; foer han derimod bort fra Jorden uden Tilbud af Betaling, skulde han bøde sex Ører, og vilde han ikke rede for sig siden, saa maatte Gieren tage Dom over ham til at søge Udlæg i hans Gods. Paa den anden Side var Gieren pligtig at modtage Landgilden paa den rette bestemte Tid; dersom han vægrede sig derved, og jog Landboen frem og tilbage med Landgilden for at fortrædige ham, saa kunde denne tilbyde ham Landgilden i to Mænds Nærværrelse, eller henlægge den ved hans Huus, og da blive sagesløs. Det Aar, Landboen vilde affare, skulde han saae saameget Rug, som ethvert Steds Brug medførte. Hvis han før Faretag forlod Jorden, maatte han drage Omsorg for, at alt det nødvendige Arbejde blev fuldført indtil Faretagen. Landboen kunde ikke uden Forlov af Gieren tage anden Mands Gods i Fællig (d. e. optage Fælligbrydte), og heller ikke til Andre udleie noget af den fæstede Jord, men skulde enten selv tilsaae den, eller lade den ligge udyrket, for at ikke anden Mand skulde faae Hævd derpaa og Bonden Sag.

Det vil efter denne korte Sammenstilling af den ældste Fæstelovgivnings Bestemmelser skjønnes, at disse vare Udtryk af ret sunde Begreber om Gie og Leie. Om end Landboens ufrie Herkomst og Bondens Patronat over sin Frigivne meget tidlig og ofte i Praxis kunne have medført en Art Bornefskab og Stavnsbaand, saa var saadant Bornefskab dog ikke lov hjemlet. Landboen antoges af Loven i Almindelighed for at være en fri Mand ²⁹⁾. Fæstecontracten var fri, baade med Hensyn til Tiden for dens Varighed og til dens Gjenstand. Der var ingen Bestemmelse af Indfæstning, Landgilde o. s. v., ingen Tvang angaaende Overlevering af Bygning, Besætning,

²⁹⁾ Cfr. Jydsk Lov II, 33. 38 og III, 11. 13.

Fødeforn o. s. v. ligesom Loven sikrede for Opsigelse og Fratrædelse i urette Tid, saaledes sikrede den Landgildens Ydelse i rette Tid. Loven søgte at betrygge de Contraherende paa begge Sider for Uret³⁰⁾. Den bortleiede Jord betragtedes som Jorddrottens fuldstændige Eiendom. Der laae i Forholdene en Nødvendighed at bortleie, maaskee paa meget lang Tid, den Jord, som Gieren ikke kunde benytte umiddelbart; men i Loven var ikke dicteret nogen Forpligtelse til at meddele Fæste, endfinge Livsfæste. Der var ikke reist noget Skjel mellem Hovedgaardsjord og Jord, som skulde bortfæstes, ikke heller mellem de enkelte Bønderjorder, saa at de ikke maatte sammenlægges, deles eller drives under andre Gaarde³¹⁾. Der var i denne Lovperiode kun Tale om fri Brug af fri Eiendom og frie Forpagtninger. Vi skulle nu forfølge Fæsteforholdets Udvikling og see, hvorledes Lovens ældste Bestemmelser modificeredes i Tidernes Løb, indtil Livsfæstet blev almindeligt og omsider lovbestemt.

Efter Skaanske Lovs XVII, 4 og Andreas Sunesens Fortolkning XVII, 1 maa man antage, at Leiecontracten gjældte for eet Aar, og at den fornyedes hvert Aar, ligesom Landgilden erlagdes hvert Aar. Dog er dette vistnok at forstaae saaledes³²⁾, at Contracten ifølge Landgildens punctlige Erlægelse stiftende betragtedes som vedvarende, indtil Opsigelse fandt Sted. Opsigelsen skete efter lovlig Omgang fra Gierens Side³³⁾, og lignende Formaliteter fra Leierens Side

³⁰⁾ Eller som Andreas Sunesen XVII, 1 udtrykker det: ne vel conductor opprimatur per potentiam locatoris, vel locator circumvenitur versutia conductoris.

³¹⁾ Cfr. Jydsk Lov II, 67 III, 15. Eupm X, 840. XIV, 17.

³²⁾ Som deslige Contracter endnu forstaaes i andre Lande, og som senere Lehnbreve forstodes. Rosob Anders Lehnret c. 2 § 50 tydsk Dvers. S. 188.

³³⁾ De samtidige gamle Stadsretter for Slesvig og Hønsborg § 69 og

forudsættes i Kong Oluf's Haandsfæstning af 3die Mai 1376³⁴⁾, som byder: „at Bønder og Bøkarle, paa hvis Grund de end maatte boe, naar de ikke længere ville boe der, skulle i Tide tillige deres Huusbønde, gjøre ham Fyldest, opstige efter Landsloven og fare siden af efter Landsloven.“ Det er af de sidste Udtryk klart, at der ikke er Tale om Løsningen af noget Stavnsbaand eller Bøndskab, (der ikke omtales i nogen ældre Lov) men om en Opsigelse fra Landboens Side, som forudsætter en med Eieren's Villie vedvarende Brug til Leie. Imidlertid have flere Exempler paa Leiecontracter, indgaaede paa 2 til 24 og flere Aar³⁵⁾. At Opsigelsesretten var gjensidig og tillige Huusbønden indrømmet, skjønes ikke blot af de ovenfor anførte gamle Stadsretter, men ogsaa af en Deel Pantebreve fra 14de og 15de Aarhundrede, hvori der forbeholdes Panthaveren (endogsaa i Tilfælde, at han kun paa saa Aar havde Pantet til Brug) Ret til at indsætte og affætte Landboer og Jnderster „efter Godtbefindende og Nytte“³⁶⁾. Debitor har nemlig ikke kunnet give Panthaveren en større Ret over Landbo og Jnderste, end han selv havde. — Dog, vi befinde os allerede i en Tidsalder, da Vilkaarlighed afløste Retten, og da Lehnsvæsenet, istedetfor dets Forbilledes forstandige Træk, antog Skikkelsen af en regelløs Institution. I samme Forhold, som Kongen betragtede sig til Lehnsmændene, betragtede disse sig til

§ 40 i Rosenvinges Samling S. 322 og 400, der skulde forebygge voldsom Fremfærd og Udvildning.

³⁴⁾ Suhm XIV, 17.

³⁵⁾ XIV, 72 Leie paa to Aar; *ibid.* S. 47, 86, 508: Leiecontracter paa 6 Aar. S. R. D. IV, 487 antyder en Leiecontract paa 12 Aar, som vilde have været længere, hvis Leieren havde ønsket det. Suhm XIV, 253 fgb. Forpagtningscontracten paa 6 og 16 Aar. S. R. D. VIII, 57 af Aar 1460: et Fæste paa 24 Aar.

³⁶⁾ Suhm XIII, 328. XIV, 44. 60. 207. 639 (instituiere et desituere colonos v. s. v.) Molbeck og Petersen Udvælg af Diplomer I. Bd. S. 75. 79.

Brydier og Fæstere, der lignede Underlehnsmænd paa Afgift og Regning. Men efter Tingenes naturlige eller i det mindste sædvanlige Gang under feudale Constitutioner, tiltog Lehnsmændene sig større Magt over sine Undergængene, end Kongen over Lehnsmændene, og det blev en Statsopgave for Kongedømmet, at sikke sig og Staten ved at opretholde de mindre Agerbrugere. Det var hñin Vilkaarlighed i Gierens Forhold mod Leieren, som Kong Christian II. har villet styre ved Lovudkastet af 1521, eller den saakaldte geistlige Lov c. 101³⁷⁾, ifølge hvilket den Landbo, Kronens eller gode Mænds Tjenere, som nogen Gaard fæster, skal have Forord med den, af hvem han fæster samme Gaard, hvor længe han skal beholde den, i ti, tolv Aar, længer eller kortere, eftersom de derom forenes kunne; og ikke i saa lang Tid bør Bonden udvisses, uden saa er, han lader Gaarden forfalde og ikke vil udgive sin Landgilde aarlig genaars til gode Rede, som han bør gjøre, og er hans Huusbonde horig og lydlig for tilbørlig Tjeneste³⁸⁾. Det synes klart, at dette Lovudkast istedetfor de ubestemte Forpagtninger paa Aaremaal, der under forandrede Forhold let misbrugtes til Skade for Jorden og dens Brugere, tilsigtede Fæste paa en contractmæssig bestemt Række af Aar, og at en Forpagtning paa ti eller tolv Aar ansaaes for den hensigtsmæssige og meest stemmende med Sædvane.

Det var en gammel, skjøndt ikke overalt eller til alle Tider gjældende Sædvane, at Leieren selv byggede paa den af ham fæstede Jord, eller erhvervede sig Eiendom af de tilværende Bygninger. En Bevning af denne Indretning er endnu tilbage i nogle Egne af Danmark, nemlig de saakaldte

³⁷⁾ Rosenvinges Danske Recepter S. 51.

³⁸⁾ Cfr. samme Lovs c. 99.

Superficialbønder ³⁹⁾). Lovene ⁴⁰⁾ forudsatte, at Bygningerne kunde tilhøre en Anden end den, der eiede Jorden. Den ældre Slesviger Stadsret § 70 paalægger Landboen, som har eget Hus paa anden Mand's Grund, at tilbyde denne Huset, forend han vil sælge. Først naar Grundeieren ikke vilde kjøbe det tilbudne Hus, kunde det sælges til en Anden eller flyttes bort. Forend Spanddagshoveriet havde naaet sin Hoide, var det ligesaa sieldent, at Gieren overleverede Besætning og Inventarium med Fæstegaarden. Dog modtog Fæsteren undertiden Besætning og Korn, hvilke kaldtes *Salzfæ* og *Solzkorn* (*jumenta et annona redditiva*), fordi det var Dvæg og Korn, som skulde holdes tilføede ved Gaarden, og hvoraf halv Brug overlodes for Foder og Varetægt ⁴¹⁾). Dette complicerede Superficialforhold havde sin naturlige Grund i Landets tidligste Opdyrkning og i de afbrudte Cultiveringer, som den sorte Død, Borgerkrigene, Krigen med Bønder og Holstenere, og andre Landeplager foranledigede. Naar nemlig fjernere øde Jorder (Ornum, Torpejorder, Almindinger, Skove o. s. v.) eller Parceller af en større Gaards Jorder skulde benyttes, var det Adelsbonden lettest og beqvemmest at bortleie dem paa det vilkaar, at Landboen, som fæstede Jorden, for egen Regning opførte de nødvendige Bygninger, der da forbleve hans Eiendom, men ogsaa gave Jordens Gier en foreget Sikkerhed for Afgiften. Øde Jorder og øde Gaarde (*terræ & curiæ desolatæ*)

³⁹⁾ Superficialforholdet havde endnu i Aaret 1660 sine Forsvarere, som man seer af Borgerstadsens Forslag af 21de Decbr. Suhm Nye Samlinger I, 224.

⁴⁰⁾ Slaanske Lov I. c. Sydste Lov II, 38.

⁴¹⁾ Andr. Sun. XVI, 7. Ostersøns juridiske Glossarium S. 351: om Halfnede Fæ. Suhm XIII, 736 og 748. Jvf. N. M. Petersen hist. Fort. om Jæstændernes Færd. II. 318. Rosed Anders jurid. Skrifter II, 159 fgl. og Schlegels Note; hvor Ihre's Etymologie af „hälla“ o: helde“ sikkert er at fortrække for Derivationen af „halb.“

ommeldes i Jordebøger, Gavebøger og Breve saa hyppigt og i et saa langt Tidsrum ⁴²⁾, at ikke alle kunne hidrøre fra den sorte Døds Udelæggelser. Ofte maa derved uden Tvivl forstaaes Jor- der, som manglede Bygninger, eller hvorfra en fratrædende Landbo havde bortflyttet Bygningen, og som skulde bebygges af en tiltrædende ⁴³⁾. Efterhaanden kom Jordbrugerne under dette blandede Forholds Forviklinger til den bedre Indsigt, at Jor- der og Bygninger burde blive tilsammen. Det blev i ethvert Tilfælde lettere at skaffe Bygninger til Jorden, end Jord til Bygninger, og allerede det tiende og femtende Aarhundredes Landboer afgave jevnlig Exempler paa Afstaaelser af Eien- domsret til Bygninger. Landboens Huus var af Træ, og kunde let tilveiebringes og flyttes; hvorfor heller ikke Husene regnedes til urørligt Gods. Imidlertid, saalænge og hvor Su- perficarforholdet stod ved Magt, maatte det have til Folge en længere Varighed af Fæstet, formedelt de Vaand, som forenede Eierenes Interesse med Væserens, Bygningerne med Jorden ⁴⁴⁾. Den samme Bemærkning gjælder, skjøndt i ringere Grad,

⁴²⁾ Man eftersee i S. R. D. Registrum Roskildense, Liber. Arhus., Sorø- og Næstved-Klosters Gavebøger, men fremfor alt Biskop Peder Lytkes Gavebrev til Nibesigt af Aar 1419 (Danske Mag. III, 26°), der lyder paa en utroselig Mængde øde Jorder i en bedre Tid, mere end to Menneskealdere efter den sorte Død. Jvf. Estrup om den sorte Død i Blandinger fra Sorø for 1839, X. Hefte, S. 35.

⁴³⁾ S. R. D. VI, 498. Jvf. Christian II's geistlige Lov c. 100 og verdslige Lov c. 90. Nye Saml. til dansk Hist. I, 98. Nye D. Mag. V, 13.

⁴⁴⁾ Ensm XIV, 286. cfr. 268 Registr. Cap. Slesv. S. R. D. VI, 578 cfr. 497 sq., hvor et livsvarigt Fæste betinges derved, at Fæstieren selv opførte Bygningen, der efter hans Død skulde tilhøre Capitlet. S. R. D. VIII, 84, hvor Lygumkloster betinger sig, at de paa en Fæstegaard opførte Bygninger ikke maatte flyttes; cfr. S. R. D. VI, 164, 166. Nye Peder Dres Lovnet S. 23: en Leicontract af Aar 1512 paa tre Tid; betinget ved Opførelsen af Bygninger. Jvf. Bedel Simonens Pagenstov S. 43.

om Forholdet mellem Jorddrot og Fæster, naar denne havde indført Besætning og Korn i Gaarden ⁴⁵).

Men adskillige andre agrariske Forhold vare ligesaa virksomme Aaledninger til at give varige og livsvarige Fæster, eller de saakaldte Livsbreve ⁴⁶); thi, vel at mærke, Loven antciperede endnu ikke den historiske Udvikling for at gennemføre en Theorie. Livsfæste blev ikke ved Lov anordnet, førend det allerede længe havde ordnet sig selv, som en i andre Forhold begrundet Bedtægt. Da Brydiesælliget efterhaanden erkjendtes at være et ubeqvemt Interessentskab, gif Sælligsbrydten, paa Grund af det rørlige Gods og de Driftsmidler, som han indførte i Gaarden, ligesaa naturligt som Landboen, der havde sat Bygningen, over til at blive Livsfæster fra at have været en Art Medeier. Ligesaa billigt var det, at den jordegne Bonde, som for sin Sjæls Frelses Skyld overgav sig og sin Eiendom til Kloster eller Kirke, eller som for sin Sikkerheds Skyld, eller af andre Bevæggrunde, gav sig under Kronen eller Riddersmand, forbeholdt sig paa eet eller flere Liv Brugen af den bortgivne Eiendom ⁴⁷). I Munden af dette billige Forhold byder en Anordning af 1527 ⁴⁸), som sikkert hviler paa en ældre kirkelig Anordning eller Regel: at Jord, som fra en Bondegaard var solgt eller skjenket til Kirke eller Kloster,

⁴⁵) S. R. D. VI. 498. En vis Johan Pelsø forpligtede sig i en Leiecontract (af Aar 1371) paa Livstid til ved sin Død at efterlade paa en af Aarhus Capitel leiet Jord, hvad han forbedrede i Bygninger, Halzæ og Holzkorn: cfr. S. R. D. VII, 3. 38. 39.

⁴⁶) N. Saml. til D. Hist. I, 285. 315. Bedet Simonsens Hagenskov S. 35.

⁴⁷) S. R. D. IV, 397. 486. 519 cfr. 355. 358. 360. 394. VI, 418. 497. VII, 467. Estrup Tygestrup S. 170. Nye danske Mag. VI, 79. Melbechs og Petersens Udbalg af Dipl. I, I. 91 fgd. Jacobsen i jurid. Tidsskrift XVIII, 212 not. XX. 210. c. a. Et.

⁴⁸) Nye Danske Mag. V, 312.

skulde fæstes til Den, hvorfra den var kommen. Yngre Recesser ⁴⁹⁾ udtale endnu mere bestemt den Regel, at saadanne Kirken skienkede Jorder maatte i Arvesfæste følge Bondesgaarden, hvorfra de vare komne.

Det kan ikke feile, at jo manguen Jorddrot er kommen til Erkjendelse af de lange Forpagtningers Fortrin for dem paa Aarsmaal. Men et virksommere Motiv laae i de stigende Indfæstninger (Stedsmaal), i det diise nemlig erlagdes i Forhold til Fæstets Varighed og til Brugsværdien. Jo mere Lehnssystemet, der selv var en Art Fæstesystem, udviklede sig paa Kronens og Kirkens Gods, desto mere maatte det langvarige Fæste komme i Brug; thi den uvisse Indtægt, hvortil Gaardsfæstning henregnedes, tilfaldt Lehnsmanden for en Deel, og det var i hans Interesse, at Indfæstningsindtægten steg i Forhold til Fæstets Varighed. Det er bekjendt nok, at tiltrædende Lehnsmand ofte lode endog gamle Gaardsfæstere fornye Fæstet ved en Kjendelse. Jorddrotten kunde heller ikke med bestandig skiftende Jordleiere være saa sikker paa Præstationen af et regelmæssigt Hoverie til Hovedgaarden, som naar Fæstere for Livstid var bunden til det hoveriegiørende Sted. Allerede Erik Ploppennings Grindring af Aar 1243 ⁵⁰⁾ til Landboerne paa Sorø Klosters Gods: at de nemlig inden 15 Dage havde at vende tilbage for at forrette deres skyldige Hoverie (servitia debita), rober, at Fæsternes Frihed tidlig begyndte at lide Indskrænkninger for Hoveriets Skyld, og at det var i Jorddrotternes Interesse, at holde Lejerne ved Gaardene. — Hertil kom nu *Vornedskabet*, der, forsaavidt den frigivne og paa Landet bosatte Træls Afhængighed af den gamle Huusbonde var Stavnsgaandets ældste

⁴⁹⁾ Den af 1517 § 33; den af 1551 § 41 og Christian IVs Recess af 1613 1—4—34. Derester gaact over i Christian V's Lov 2—22—25.

⁵⁰⁾ Suhm X, 26.

Marsag ⁵¹⁾, i Danmark havde en høj Alder. Ikke alle Fæstere vare oprindelige Trælle og Bornede, men alle bornede Jordleiere maatte blive Fæstere; thi de havde baade Forpligtelse og i en vis Maade tillige Interesse i at forblive ved Stavnen og Huusbonden. Ligesom den Bornede var bunden til Herren og hans Gods, saaledes havde ogsaa denne en naturlig Forpligtelse til at sørge for hans Livsophold, og en naturlig Interesse i at benytte hans Liv og Kræfter. Forpligtelsen forenedes bedst med Interessesen under Livsfæstet. Gieren lod den Bornede og hans Afkom sidde ved Gaarden, saalænge denne af dem holdtes ved Magt; det var hans egen Fordeel. Den gamle Ostersen, saa opbragt han end med den fuldeste Ret er imod Bornedskabet i dets Princip og Misbrug, indrømmer dog ⁵²⁾: „at paa de Steder, hvor det mildelig og vel bruges, kan det ikke negtes jo at give Fordeel og Bønderne alligevel ved Magt at holde.“ Dette er en Stemme fra denne inhumane Misbrugs værste Periode, der med mange flere advare mod den absolute Fordømmelsesdom over Tilstande, der ere begrundede i Tingenes Udvikling og ikke ere at betragte alene som Overmagtens Usurpationer; eller mod at bedømme dem alene efter en heel forandret Tidsalders philanthropiske Anskuelser. Principet, hvorefter i Danmarks feudale Periode Livsgenskab parrede sig med Livsfæste, var allerede angivet i den angelsaxiske og normanniske Lovgivning, der ikke blev uden Indflydelse paa den danske. Der var en Klasse af engelske Landboer, hvem Lovene hjemlede Ret til bestandig Brug af de Jorder, som de havde i Fæste, saalænge de svarede den lovede stemte Afgift og Dagsværk ⁵³⁾. Christian II's geistlige Lov

⁵¹⁾ Estrup om Tygestrup, S. 147 fgd. Mølbach, i Hist. Tidsskrift II, S. 471 fgd.

⁵²⁾ Glossar. jurid. S. 849.

⁵³⁾ Mølbach, i Hist. Tidsskrift II, S. 441. I detmindste gjælder det

c. 111 forudsætter, at den Borneede var livsvarigen bunden til Gaarden, uden egentlig at have fæstet paa Livstid; thi den giver, eller rettere tilsigtede at give, ham Ret til at affare, naar han ved Gaarden har oprettet, hvad forringet og forfaldet var i hans Tid. Det resulterer ligeledes af den noget yngre Skilddring af det danske Borneedskab, som Hamsfort har efterladt ⁵⁴), at den bornede Fader havde Gaarden for sin Livstid, og at Sønnen løste den efter ham.

Kong Christian II. gjorde i sit Udkast til en verdslig Lov af Aar 1522 et Skridt videre til at sikke Leierne en varig Brug, end han Aaret forud havde gjort i den geistlige Lov. Han anordnede nemlig; at det Jordegods og de Gaarde, som Kirker, Kloster og Riddersmænd havde liggende i Kjøbstæderne og ikke selv brugte, skulde sættes til skjellig Landgilde, og at Borgerne, som havde saadant Gods i Brug, skulde nyde og beholde det Arving efter Arving, saa at de endog kunde sælge og pantsætte samme til andre Borgere, dog Landgilden ubeskaaren til rette Tær at yde til den bestemte Tid; i manglende Fald kunde Besidderen udpantes og udvises af Gaarden ved Magistraten, der af det udpantede Gods eller Byens Penge havde at fyldestgjøre den oprindelige Tær for Landgilden, og derefter indsætte anden Mand i Gaarden, eller lade den tilfalde Staden ⁵⁵). Det er vistnok saa, at denne Lov,

vel om Villani. Hvad Ceorls angaaer, da vare og vedbleve mange af disse at vare fuldkommen frie Eiendomsbesiddere. *Bollmanns Gesch. Großbritanniens* I, 76. 175 o. a. Et.

⁵⁴) S. R. D. III, 286. „Sed nihil est miseræ & servili rusticorum genti durius quam quod prædiorum, quæ possidet, maxima pars non sua sit, sed aliorum, quibus dare certum frumenti aliarumque rerum pondus consuevit, et a quibus defuncto parente liberi agrum libertatemque redimere debent.”

⁵⁵) Verdslig Lov c. 89 (Rosenvinges Udgave.) Jvf. *Dans Mag.* II, 298. Exempler paa saadant Arvefæste af Kjøbstadsjorder, uagtet Christian

som i øvrigt ikke blev sat i Kraft, angaaer Kjøbstæderne; men den omhandler ligesaavel Jorder, som Bygninger, og udtaler de samme Ideer, som Lovgiveren allerede tidligere havde realiseret paa Kronens Gods. Man har en Mængde af denne Vorkonges aabne Breve, hvori han meddeler deels Fæster paa Mandø, Roneø og Vornø Levetid, ⁵⁶⁾ deels Arvesætte paa Kronens Vondergaard ⁵⁷⁾. Saadanne Arvesættelsebreve kaldtes *Ewigdomsbreve* ⁵⁸⁾. I øvrigt var Arvesættelse i Realiteten af meget ældre Datum, saafremt man til denne Klasse tør henføre de forhen omtalte jordegne Vonder, med usfuldkommen Eiendomsret, der vare komne fra Kronen under Kirkens, Klosters eller Privates Herstab, og fremdeles conserverede den arvelige Besiddelse som sidste Brag af gammel Eiendom. Et afgjort Beviis for Arvesættelse paa Vondergaard findes fra Kong Hanses Tid ⁵⁹⁾. Eignende Overdragelser af Gaarde som jordegne til Vonder, fandt hyppig Sted i Kongerne Frederik I og Christian III's Tid ⁶⁰⁾. Til hine Ewigdomsbreve sigter maaskee den Klage over Christian II., at han havde bortgivet Lehn arveligt ⁶¹⁾. I øvrigt er det at bemærke, at Arvesættelse almindeligviis betingedes ved Forpligtelsen „at give saadan Skat

11s Lov ikke blev exequeret, findes i Friis Underretning om Skicklor S. 206, og Danske Mag. VI, 287. Paa det vore Undersaatter i Mariager desbedre maae bygge og derefter desflittigere sig værge og tjerge“ hedder det i et Mariager Bye, ikke efter en Lov, men som Gunst og Raade skjenkede Eiendomsbrev paa Byens Grund.

⁵⁶⁾ Samlinger til D. Hist. II, 2, S. 47 af A. 1521 cfr. S. R. D. VI, 215.

⁵⁷⁾ Saml. til D. Hist. II, 2, S. 7. 48. Nye Saml. til D. Hist. I, 54, 89, 92, 286 i Breve af 1513 og 1521.

⁵⁸⁾ Nye Saml. I. c. S. 89. Skibdebrev S. 279.

⁵⁹⁾ I Rosenvinges Udvalg af gamle Domme II, 103. Jvf. S. 43 Not. hvor Udgifveren gjør opmærksom paa andre ældre Spor af Arvesættelse.

⁶⁰⁾ Jacobsen i jurid. Tidsskrift XVIII, 2 S. 214.

⁶¹⁾ Hvittfeldts Kronike S. 1217.

og Landgilde, som pleier af at gange, og af Arilds Tid afgangen er;” og at det var simpelt Arvesæste uden Ret til „at bortfælg eller afhænde noget af Gaardenes rette Tilliggelse.” Arveligheden i Familien betragtedes som Hovedsagen. Gaarden tænkedes at skulle vedblive som den var, baade i Substantien og i Renten — den samme med en fremskridende Cultivering og en vorende Folkemængde usforenelige Stabilitet, som gaaer igennem den hele ældre Landbosforfatning, og som ifølge Jordfælledskabet blev næsten en Nødvendighed.

Christian den Andens Love bleve antiquerede, før de traadte i Kraft, ifølge den aristokratiske Reaction, der satte Frederik I. paa Thronen ⁶²); de bleve stemplede som stridende mod gode Sæder og tilintetgjorte ved en verdslig Autodafé i Viborg ⁶³). I Særdeleshed erklæredes i Frederik I's Haandfæstning magtesløse alle Kong Christian II's Breve, hvorved Jorddrettens Magt til at indsætte og afsætte sine Tjenere efter Landets Skik og efter Loven var bleven indskrænket, eller hvorved der var givet saadanne Tjenere Breve paa deres Gaarde ⁶⁴). Kong Christian II's voldsomme Charakter giver vistnok Ret til Formodninger om ubesluede Angreb paa Adelsens Eiendom. Imidlertid er der dog Grund til at antage, at Arvesæstebreve fornemmelig vare blevne givne til saadanne Kronebønder, der ved Pant, Magelæg, Salg eller paa anden Maade vare komne under privat Herskab, og med Rette kunde gjøre Fordring paa at beskyttes af Kongerne i de Rettigheder, hvoraf de vare i Besiddelse fra Arilds Tid, og medens de vare under Kronen. Til disse Rettigheder hørte det arvelige Fæste, eller den arvelige Besiddelse. Det var især den ubestemte „Hørligheds” Pligt,

⁶²) See Frederik den Førstes Haandfæstning af 1523, i Badens Afhandlinger til Fædrelandets Hist. III, 99.

⁶³) Svittfeld S. 1252.

⁶⁴) Baden l. c. S. 87.

som de nye Herrer gave en viid Udstrækning. Historien gjør uden Tvivl Kong Frederik I. Uret, naar den fremstiller hans Sind og Bestræbelser i hiin Retning som aldeles modsatte hans Brodersens. Man bør ikke oversee den mislige Stilling, hvori denne Konge befandt sig; han havde egentlig kun Valget mellem at søie sig efter de seirende Aristokraters Ønsker, eller at lade Riget gaae fra sig og Slægten, eller maaskee at lade det sonderlemmes. Ganske mærkelige ere hans Besværinger over Adelen og Klager paa Herredagen over, at han ikke kunde forhjælpe den fortrykte, forurettede, beskattede og ilde plagede Almue til dens Ret; hvorfor den satte sig op mod Adels og Herskab ⁶⁵). Det var ogsaa denne Kong Frederik I., som gjorde det næste Skridt til at sikke Fæstebonden for vilkaarlig at sættes fra Gaarden. Christi Himmelfartsdag Aar 1523 gjorde han med Rigets Raad den Anordning: „at da han nu havde hørt og i Sandhed forfaret, hvorledes mange Brydier fæstes og udvises af deres Gaarde imod al Skjel og uden al Skyld, saa havde han saa skicket og ordineret, at ingen Brydie, som steder og fæster, eller tilforn haver stedet og fæstet nogen Kronens, Kirkens, Ridders, Riddermands mands eller Bondes Gaard, og bygger og forbedrer samme Gaard og redelig udgiver Skyld, Landgilde, Gjesterie, Sagesald og anden smaa Redsel, og er sin Huusbonde horig og lydig, og ikke sidder ham overhorig med Høgt, Inne og Arbeide, og ei heller forhugger Skoven uskjellig, eller leier og fæster fra Gaarden Ager, Eng eller Fiskerie, — ikke skal fæstes af sin Gaard og deraf udvises, den Stund han holder fornævnte Artikler ⁶⁶). Det er neppe

⁶⁵) Nye Danske Mag. V, 38. 103 o. a. St.

⁶⁶) Danske Mag. VI, 221. Exempler paa Udviisning af Gaarde efter Dom, paa Grund af disse Betingelsers Overtrædelse, findes fra den nærmest følgende Tid, i Rosenvinges Udvalg af Domme I, 132 og 277. II, 108; jvf. 287.

antageligt, at denne Anordning har ophævet ovenanførte Interdict mod Christian II's Indskrænkninger i den jorddrottlige Myn-
dighed, hvilket samme Aar var bleven indrykket i Frederik den Før-
stes Haandsfæstning. Der ligger heller ikke ligefrem i Ordene
nogen Befaling, sigtende til at indføre Livsfæste. Meningen
var, at Fæstebonden ikke maatte uden sjællig Grund kastes
fra sin Gaard i Lobet af den Tid, for hvilken han havde
fæstet Gaarden, være sig visse Aar eller Livstid, eller naar
han havde fæstet Gaarden uden Bestemmelse af Fæstetid. I
Almindelighed indeholdt Fæstebrevene neppe nogen Bestemmelse
om Fæstets Varighed; men man forudsatte, efter gammel Lov
og Vedtægt, Fæsterens Ret til at opsigte, naar han ikke var
Borner. En Dom af 1558 tilliger den ikke stavnsbundne
Landbo denne Opsigelsesret, hvilken Olferson antog som gjæl-
dende endnu Aar 1665 ⁶⁷). Man forudsatte tillige den i
Jorddrottens egen Interesse begrundede og stillende indrøm-
mede Tilladelse, at Fæsteren forblev ved Gaarden, saalænge
han opfyldte sine Forpligtelser. Jorddrotterne kunde efter Om-
stændighederne intet have mod Frederik den Førstes Anordning,
da den, hvor Bornefskab fandt Sted, ligefrem stemmede med For-
holdene, og hvor Bornefskab ikke fandt Sted, heller ikke kunde
skade, eftersom det ofte nok i denne Periode var vanskeligt at
faae Fæstere til Gaardene. Christian II. selv maatte tage
kraftige Forholdsregler, for at faae øde Gaarde paa Kronens
Gode dyrkede ⁶⁸). Det betragtedes som en stor Billighed af
Fru Anna Meinstorps mod Greve Christoffer af Oldenburg,

⁶⁷) Rosenvinges Udva'g II, 229: „Hvisken (Hundslands Klosters Diener)
som ikke vil udgive sigt Landgilbe, Giæsterie, Vegt og Arbeide, som
fornævnt staaer: da maa han udi Tide opsigte sin Gaard og flytte
ud af Godsset, og skaffe sig andre Boliger, som de kunde have (med)
mindre Udgift.“ Jvf. Olferson Weyles Glesf. S. 471.

⁶⁸) Geistl. Lov. c. 100.

at hun vilde tillade en Bønde at flytte fra en øde Gaard, som han ikke formaaede at dyrke og bebygge ⁶⁹⁾. Hertil kommer, at Anordningen gjør „Horighed og Lydighed“ til en Betingelse for Fæstets Nydelse. Denne berøgtede og tvetydige Pligt findes første Gang udtrykt i en Erklæring vedkommende syenfte Bønder af Aar 1410 ⁷⁰⁾. Men den er formodentlig ligesaa gammel som det ubestemte Hoverte, hvormed den staaer i en sørgelig Forbindelse ⁷¹⁾. Bøndernes Opstand mod Konge, Kirke og Adel for Hovoriets Skyld, i Aarene 1180, 1256, 1313 og 1440, havde viist Nødvendigheden af at befæste denne Pligt, som hidtil ikke var kommen i Lovene, men nu endog efter Christian II's Lovudkast af 1521 (geistlig Lov c. 101) skulde have været indskærpet Fæstebonden. Det var først Borgerfri- gen efter Kong Frederik I's Dod, og især Bøndernes Ydmygelse efter Skipper Clements Fald, der gav Horigheds- og Lydig- heds-Pligten dens rette Stempel ⁷²⁾. Den var af et saa omfattende og hvieligt Begreb, at der aldrig kunde mangle Jorddrotten Paaskud til at udvise Bønden, eller Leilighed til at illudere Kongens og Rigsraadets Anordning. Godseierne kunde luet have imod, at de frie Landboer ved en tilsynelæ- dende Fordeel bandtes til Gaardene, ligesom de usrie ved Bor- nedpligten allerede vare fængslede til Godset; de frie Land- boer kunde saaledes lettere sammensmelte med de stavnsbundne og bringes under samme Vilkaar. Da Forlehninger paa eet eller flere Liv netop i denne Periode affskaffedes som ikke lov med holdelig ⁷³⁾, saa vilde det have være ligesaa syn-

⁶⁹⁾ Nye Danske Mag. V, 137.

⁷⁰⁾ „Om at være Huusbonden som de tjene, horige og lydige i alle Maader.“ Jahn Dann. Hist. under Unionstengene. Bilag S. 512 cfr. Hertzholmii parerga de servitute p. 159.

⁷¹⁾ Nyerup Skildring af Tilstanden i Danmark I, 373.

⁷²⁾ Svitsfeld S. 1433. Jvf. Rosenvinge Udvælg af Domme I, 257 fgd.

⁷³⁾ Rosob Anders Lehnret c. 2 § 51; tvist Overf. S. 196.

derligt, om Loven ligesom skulde have villet gjøre Fæster, der vare mindre Forlehninger, paa Livstid til Pligt, som at den, givet i selve det aristokratiske Reactionsaar 1523, der bragte Christian III's plebejiske Acter paa Baalet, skulde have tilstøttet en Indskrænkning i Jorddrottens Magt, og til Fordeel for Bonden, ved at gjøre Livsfæste til Evangspligt. Den Uskik, (der uagtet alle Forbud vedblev at gaae og gjælde igjennem hele det 16de Aarhundrede), at Bonderne paa Kronens Gods fæstede paa ny, hvergang der kom en ny Lehnmand⁷⁴⁾, antyder ogsaa, at Fæstet ikke betragtedes som afgiort Livsfæste. Havde Bonden engang erlagt Stedsmaal for Livsfæste, saa behøvede han ikke at kjøbe nogen Fornyelse. Skulde det være en Kjendelse for at kunne staae paa en god Fod med Lehnmanden, men ikke for at kunne beholde Fæstet, saa vilde man neppe have kaldt det Indfæstning.

Det er denne Kong Frederik I's Anordning, som blev Grundvolden for den hele Fæstelovgivning i meer end to hundrede Aar. Det maa være den, der citeres som Lov i Lehnsbreve⁷⁵⁾, for Christian III's Reces af Aar 1551 udkom, naar det hedder, at ingen Bonde maa udfæstes i mod Loven, og der i øvrigt anføres de i Anordningen af 1523 stipulerede Betingelser. Igjennem Christian III's Fæstelovgivning gaaer det samme Princip, som i Faderens Anordning. Det hedder i Receserne af 1551 § 9 og af 1558 § 42⁷⁶⁾: „Ingen Mand skal udvises af sin Gaard, som han har fæstet, al den Stund

⁷⁴⁾ Jacobsen i jurid. Tidsskrift XVIII, 2 S. 216.

⁷⁵⁾ J. Ex. i Stadfæstelsen A. 1541 af Andreas Billes Forlehnning med Møen: Nye Danske Mag. I, 27 fgd. I et Lehnsbrev til Peder Dre af 1541: Ryge p. Dros Lebnat S. 61 cfr. 90 og 205. Lehnsbreve af 1541 betræffende Nygaard Jacobsen om Skattevasenct under Kongerne Christian III og Frederik II S. 40.

⁷⁶⁾ Rosenvinges Udg. S. 241 og 274. Jvf. samme Konges Lehnserndning af 1557, i Rosfod Anchers danske Lehnret Anhang Lit. C.

han holder den ved Hævd og Bygning, og den forbedrer og giver sin Skyld i rette Tid, som er Smørskyld til S. Hansdag, Midsommer, Kornskyld til S. Martinsdag og andre smaa Bede, Gjesterie, Oldengjeld og anden Rettighed, hver til sin tilbørlige Tid, og er sin Husbonde og hans Foged i hans Fraværelse horig og lydig, og ikke laaner, leier eller fæster fra sin Gaard Ager eller Eng, eller nogen Gaardens Tilliggelse, og ei forhugger nogen af de Skove, som dertil ligge, udi nogen Maade uden hans Herstabs eller visse Buds Minde.* Heri indeholdes vist nok ligesaa lidt nogen Forpligtelse til at bortfæste paa Livstid; meget mere tyder den Koldingste Reces af Aar 1558 § 44 hen til Udviisning uden formelig Procedure. Men hvad enten det var bleven almindelig Skik at udstede Livsbrev, eller ogsaa det ubestemte Fæste siltiende tænkes af lige Varighed: saa forudsættes Livsfæste i Recesernes § 10 og 43, som, „paa det at Ingen skal Enken forurette,* give hende efter Fæsterens Død Tilladelse til at sidde uden Fæste ved Gaarden, indtil næste Faredag; men vilde hun derefter beholde Gaarden, saa var hun pligtig at fæste ⁷⁷⁾; og Fæsterne paa deres Side beholdt deres gamle Opsigelsesret ⁷⁸⁾.

Kong Frederik II. viste i det første Forlehningsbrev, som han udstedte Aar 1559 ⁷⁹⁾, at han forlangte Recessen punctlig iagttaget af Lehnmændene. Han gik et Skridt videre for at sikkre Fæsterens Enke mod Uret, idet han d. 23de Octbr. 1565 „gjorde vitterligt, at da der var klaget over, at naar nogen Mand, som paa Landsbyen boer, døer og afgaer, den

⁷⁷⁾ Det var i ældre Tider sielvent, men dog ikke uden Exempel, at Enke fæstede Gaarde. Samling til Dansk Hist. I, 84. Jvf. Rosenvinges Udvalg af Domme II, 87.

⁷⁸⁾ Rosenvinge l. c. S. 220.

⁷⁹⁾ Til Knud Gyldenstjerne paa Prum Slot og Bestervig Kloster. Danske Mag. VI, 319 fgd.

Afdødes Enke da nødes og trænges at stede og fæste den Gaard, hendes Huusbonde døde fra: saa havde han den Leilighed overveiet, og vilde, at herefter saa skal holdes med hans og Kronens Gods over hele Danmark, at dersom saa skete, at nogen Bonde paa hans og Kronens Gods døde, saa maatte og skulde hans efterladte Hustru uden Indfæstning besidde Gaarden med dens Tilliggelse al den Grund hun sidder Enke og umandet; men dersom hun vilde giftes, skulde den, som samme Kone tager, være pligtig at fæste og have Lehnsmandens Minde dertil, inden han drager ind i Gaarden." Efter at dette Kongebrev fremdeles har berørt de sædvanlige Fæstebetingelser, slutter det med den Grundring til Lehnsmændene: „at dersom Nogen fandtes at oppebære Indfæstning af nogen Enke, eller hende i saa Maade med Stedsmaal at besvære, skulde han det igjen af sit Gods udlægge og til Enken betale, og derover straffes som den, der ikke vil agte det kongelige Brev og Bud"⁸⁰). Dette Brev havde vistnok kun for Kronens godset forbindende Kraft; men andre Jorddrotter kunde ikke lettelig andet end følge det kongelige Exempel, naar de vilde kunne holde sine egne frifødte Fæstere fra at flytte over paa de talrige og over hele Landet fordeelte Statsleieendomme. Det blev saaledes paa nogle Steder Lov og paa andre Skik, at Fæstet uden Indfæstning gik over til Enken. Imidlertid taalder dog Anordningen endnu den Fortolkning: at Fæstet vel gik over til Enken i det Tilfælde, at Manden døde i Fæstet; men at dertil ikke laae eller i øvrigt eksisterede nogen Forpligtelse til at lade Manden blive ved Fæstet indtil hans Død. Denne Fortolkning synes virkelig at finde Medhold i nogle yngre Data. Saaledes tillod Kong Frederik II. Aar 1577 en vis Paul Jørgensen i Gjelstrup, som havde fæstet et Gaardsæde af

⁸⁰) Danske Mag. VI, 57 flg.

Lehnsmanden i Kallundborg, at maatte beholde det for sin Livstid for den Indfæstning, han da havde gjort, dog at deraf svarede den sædvanlige Landgilde og anden Tynge⁸¹⁾. Vist nok er her Tale om et Gaardsæde og ikke om en Gaard; men der handles dog om et Landbrug, der var Gjenstand for Fæste og Indfæstning, svarede Landgilde og anden Tynge. Naar man læser Regnskabet over Jungshoved Lehn for Aarene 1603—1604, saa finder man, at der af 68 Gaarde bleve 12, altsaa omtrent en siette Deel, fæstede i dette Aar; af disse 12 Gaarde var der kun fire, som ifølge Dødsfald bleve bortfæstede; kun een af disse fire gif over til Enken; tre Fæstere flyttede bort; to afstode Fæste til andre; een opgav sit Fæste for Armodis Skyld; to Gaarde vare øde⁸²⁾. Disse Forhold lade ikke formode, at Fæsterens og Enkens Brug af Gaarden, selv paa Krongodsset, var i Praxis meget fast. Aar 1670 lod Enkedronning Sophia Amalia alle Hollænderfamilier paa Botoe paa Falster deres Gaarde opsigte, skjøndt de Aar 1610 havde fæstet af Enkedronning Sophia mod Erlæggelse af 600 Rdlr., saaledes at der hver Gang en Gaard blev ledig, skulde betales 30 Rdlr. saa og svares aarlig Landgilde og anden Afgift efter Landets Sædvane⁸³⁾. Ogsaa Borgerstandens Forslag paa Rigsdagen i Kjøbenhavn af 24de Octbr. 1660 § 11⁸⁴⁾: „at den Vonde, som bebbyggede øde Gaard, maatte have Bygningen fri at sælge og afhænde, naar han qvitterer Gaarden, som Skik var i Kjøbenhavns-, Frederiksbergs- og Dragsholms-Lehne“ antyder, hvorlidet Fæste i Praxis

81) Jacobsen det danske Skattevæsen under Kongerne Christian III og Frederik II S. 41.

82) Repholz Beskrivelse af Stampenborg. Bilag 2, S. 151.

83) Ponteppeians Atlas III, 371 flg.

84) Suhms Nye Samlinger I, 221.

var livsvarigt, og at Superficiarforholdet misbrugtes til Fæsternes Skade.

Det er Kongerne Frederik I's, Christian III's og Frederik II's Fæsteanordninger, der næsten ordret ere gjengivne i Kong Christian V's danske Lov 3—13—1 o. flg.; thi hvad angaaer den særlige Bestemmelse i 3—13—3, der hjemler Herren Ret til at udvise Fæsteren, naar han selv behøver Gaarden til Beboelse, og derhos erstatter Indfæstning og Forbedringer, saa berøber den vel ikke paa nogen ældre Lov, men paa gammel Retsfødvane⁸⁵⁾. Stampe erklærede⁸⁶⁾ i Marts 1760: at ihvorvel man i Danmark, langt mere end i Norge, var vant til Fæstecontracter paa Livstid, og man der næsten ikke vidste af anden Fæstecontract at sige, saa vidste han dog ikke, at det var en Proprietair forbudet, at leie en Gaard til en Anden enten paa visse Aar eller paa de Vilkaar, at han efter et Fjerdingaars eller et halvt Aars lovlige Opsigelse skulde forlade Stedet og flytte bort. Vi ville af denne Erklæring kun uddrage det historiske Resultat, som ogsaa fremgaaer af Præmisserne til Forordningen af 19de Marts 1790, at der dog, endogsaa efter Emanationen af Christian V's Lov, gaves Exemppler paa Fæste, lydende paa Aar eller Opsigelse, hvilke ikke ansaaes for at være stridende mod Loven. Men skulde der i øvrigt være bleven nogen Tvivl tilbage om Lovens verbale Fortolkning (der neppe stemmer med den rigtige historiske Fortolkning), med Hensyn til den en Godseier paaliggende Tvang at bortfæste paa Bondens og Enkens Levetid: saa er Tvivlen aldeles hævet ved ovennævnte Forordnings autentiske Afgjørelse til Fordeel for Livsfæstet.

⁸⁵⁾ Fremhævet i en Dom af Aar 1561, i Rosenvinges Udvalg af Domme II, 314 og flg.

⁸⁶⁾ Erklæring III. S. 74. Jvf. Nøeskilte Stændertidende for 1842 S. 3176 og flg.

Det vil i det Foregaaende være bemærket (hvad ogsaa med Rette blev erindret i Klagerne over den danske Adels Aar 1629 og 1660⁸⁷⁾, hvorledes det geistlige og verdslige Aristokratie under Valgriget var ved Gave, Kjøb, Pant, Mageskifter, Forlehninger o. s. v. kommet i Besiddelse af Selveiergodsset, hvoraf Kronen havde havt dobbelt Indtægt, og at de jordegne Bønder ifølge Kirkens og Adelsens Immuniteter kunde betragtes som tabte for Kronen, dens Rettigheder og Indtægter, i det de gik over i Fæsternes Klasse. Det var forgjæves, at enkelte kraftfulde Regenter f. Ex. Kong Valdemar Atterdag og hans store Datter⁸⁸⁾, satte Kronens Ret mod Aristokratiets Usurpationer. Det var derfor en naturlig Politikk, at Kongerne søgte at fikske Fæsternes. Kun derved, at der betryggedes disse en varig og friere Brug af Jorden, og at Adelsens Skattefrihed for dens Tjenere, hvilken paa mange Maader blev illuderet⁸⁹⁾, blev indskrænket, kunde Statsformuen erholde Erstatning for den Afgang, den havde lidt ved Tabet af Kronebønder og jordegne Bønder. Hvilken Modstand denne Agerdykningspolitik fandt i det Øde, som de ulykkelige svenske Krige i Midten af 17de Aarhundrede havde efterladt i Landet, og i andre Statsforhold, og hvorledes den blev gjennemført af den Fyrste, der bedre end nogen af sine Forgængere havde fattet Souverainetetsens Aand og Opgave, og erkjendt den rette Basis, hvorpaa Monarchiet for 1660 hvilede, ligger udenfor denne Undersøgelses Grændser. Men vi ville til Forklaring af det ubestemte Fæstes Overgang til Livsfæste endnu tilføie

⁸⁷⁾ Nye Samlinger til dansk Hist. I, 203, 219 og 227.

⁸⁸⁾ Gram, i Vidensk. Selsk. Skrifter. IV, 211. Suhm XIV, 361, 362 fgd.

⁸⁹⁾ F. Ex. derved, at der i et Sogn, som laae langt borte fra Hovedgaard, fattes Ladefoged paa en simpel Bøndegaard, og Sognets Beboere derefter angaves som Ugedagstjenere til en saadan Bøndegaard. Nye Saml. til D. Hist. I, 202.

nogle historiske Bemærkninger om den synderlige Indfæstnings-
skik og om Landgildens Normering.

Det er allerede bemærket, at de ældste Landbocontracter om Leie af Jord paa Aaremaal bleve bekræftede ved Haandslag, det syulige Tegn paa en Villiesforening. Senere indfortes fra Syden, den Sædvane, ved Haandpenge (arrha) at stadfæste Overenskomsten ⁹⁰⁾; det var ligesom en Forudbetaling paa en Tjeneste, som skulde ydes. Skriftlige Leiecontracter vare af langt yngre Herkomst. Oprindelig, da Brydte og Landbo bragte eget Gods til Fæstestedet, vare sig Løsøre, Korn og Dvæg, eller vel endogsaa Bygninger, var Interessesen ved Contracten mellem Jorddrot og Fæster lige paa begge Sider. Jorddrotten havde i Landboens indførte Gtendele fuldkommen Sikkerhed. Han trængte ligesaameget til Landboens Driftsmidler, som denne til Jorden. Men Forholdene forandrede sig. Bygningerne kom i Tidernes Løb til at tilhøre Gieren, som forhen er viist, og det kom tidlig i Brug, at Fæsterne fik Inventarium og Besætning, Køer i Særdeleshed, overleverede med Gaarden. Roeskilde Stifts Jordebog af 1375 omtaler paa flere Steder den faste Dvægbesætning, der skulde følge Gaarden, Køer, som ikke døe (vaccæ non moritura ⁹¹⁾), Biskoppens Køer (vaccæ episcopi), der efter endnu ældre Jordebøger (prius, antiquitus) fandtes ved Gaardene, og af hvilke svaredes særlig Afgift (servitia loco pecorum) ⁹²⁾. Her har man formodentlig Oprindelsen til den saakaldte Smørskuld (lagenam s. dimidiam lagenam butiri o. s. v.), der endnu paa Island under Navn af „Kugildi, Kuildi“ er en almindelig

⁹⁰⁾ Rosob Anders juridiske Skrifter II, 448 not.

⁹¹⁾ Det er saadanne vaccæ non moritura, der i gamle tydske Diplomer kaldes „eisernes Vieh.“ Deraf Retsformulen „eisernes Vieh stirbt nicht.“ Vogel Gesch. d. Erfind. neue Folge I, 312. [Vof. D. Jernfø, Jernfø, i Bidentf. Selsk. Ordb.]

⁹²⁾ S. R. D. VII, 3, 12, 13, 38 sqq.

Afgift af Malkesøer eller Malkesøaar, som følge med den bortleiede Jord. Det var, efter denne indtraadte Forandring i Forholdene, fornemmelig i Fæsterens Interesse at sikre sig Brugen. Det havde desuden Villighed for sig, at Fæsteren ved en Forudbetaling stillede Sikkerhed for Bedligholdelsen af de overleverede Bygninger og det rørlige Gods, ligesom ogsaa for Landgilden. Saaledes kom det i Brug at fæste sig ind i en Gaard ved Stedsmaal, der bemærker baade den retlige Handling, hvorved Gaardens Overdragelse foregaaer ⁹³⁾, og tillige Summen (Fæste, Indfæstning), ved hvis Betaling til Jorddrotten Contracten fuldbyrdes. Hvor tidlig denne Skik er indført i Danmark, lader sig neppe oplyse. Men det kan ikke omtvistes, at den jo er ligesaa gammel her som i Sverrige, hvor den og dens Størrelse allerede i trettende Aarhundrede var ved Lovene bestemt ⁹⁴⁾. Just fordi Indfæstningen hørte til de retlige Formalier og dens Frugt til den uvisse, engang for alle afgivne Indtægt, derfor omtales den ikke, saavidt vides, i noget Fæstebrev eller i nogen Jordebog, før firtende Aarhundrede. Saalænge Landboen sad paa Opsigelse i Aaremaal, kunde Stedsmaalet neppe være af nogen Betydning; men dets Beløb maatte stige i Forhold til Fæstets Varighed, Gjenstandens Værdi og andre Omstændigheder. At Indfæstning har fundet Sted ogsaa i en ældre Periode, da Fæste paa saa Aar ikke blot var tilladt, men ogsaa sædvanligt, sees af adskillige Kvittancer fra Aarene 1515—1521, hvori nævnes Gaardsfæstning og Huusfæstning blandt de uvisse Indtægter paa Kronens

⁹³⁾ Stedsmaal af at stede (isl. stedja, sthetia. Rosenvinges gamle danske Lov V, 4 og 583) 2: bestemme, afgjøre, og Maal 2: en retlig Tiltale (hvoraf: Sogsmaal, Klagemaal, Skudsmaal o. s. v.) I Danske Lov 2—22—18, forekommer Stedsmaalsbrev i samme Betydning som Fæstebrev.

⁹⁴⁾ J. Lundell om Dagsværk; Hist. Tidskr. V. S. 172. Afg. Lovs Bygd. B. IX. 3.

Gods⁹⁵⁾. Senere blev det Lov, at endog Enken skulde give Indfæstning for at beholde Gaarden efter Mandens Død⁹⁶⁾, og Stedsmaalet forekommer nu hyppig i Lehnsbreve⁹⁷⁾ og Regnskaber som uvis Indkomst, hvoraf en Deel, sædvanlig den tiende Penge, var Lehnsmanden tillagt. Det blev i Almindelighed Lehnsmændene indskærpet, ikke at besvære Bønderne med Indfæstning, eller at kræve for høj Indfæstning⁹⁸⁾. Overhovedet kunde man fristes til at troe, at Indfæstningen var en Opfindelse af egennyttige Fogeder paa Krongodsset, og siden uddannet af egenmægtige Lehnsmænd paa samme Gods.

Paa dem af de danske Der, hvor Bornebiskabet fandt Sted, og i Særdeleshed hvor det misbrugtes, maatte der kun falde ringe Indfæstninger, fordi Fæstet selv ofte var tvunget, og oftest havde ringe Værdie. Saaledes seer man af en mærkelig Kiendelse af Marts 1557⁹⁹⁾, at de stavnsbundne Fæstere paa Fæmme oprindelig havde givet 3 Gylden i Indfæstning af en Gaard, men siden saameget, som de kunde tinge med Lehnsmanden paa Nykøbning Slot. Bønderne under Jungshoved Slot gave fra 2½ til 40 Rdlr. i Indfæstning¹⁰⁰⁾. Overhovedet angiver Arnt Verntsen Indfæstningstaxten paa Sjælland, Laaland og Falster til 4—40 Rdlr., men derimod i Fyen og

⁹⁵⁾ Samlinger til dansk Hist. I. 1. S. 152. Hefte II. 2. S. 53. Nye Saml. til dansk Hist. I, 83.

⁹⁶⁾ Recesser af A. 1551 § 10.

⁹⁷⁾ F. Ex. Lehnsbrev af Gert Rankau af 1584. Danske Mag. IV, 102.

⁹⁸⁾ Christian III's Lehnsoordning af 1557 i Rosend Anders Lehnret. Bis-tag C. Det er rimeligt, at der allerede i et Brev af Dronning Margrethe af A. 1396 sigtes til Indfæstningens Misbrug, naar hun byder Fogeder og Embedsmænd at de „gudelig med Lov, Ret og Skjel, naadelig leie dem, som dem befalede ere, og være dem naadeligere herefter, end de hidtil havde været — at de saa ei affare og stynde Lehnet.“ Subm XIV, 361.

⁹⁹⁾ Ryges Peder Dre S. 100 o. fig.

¹⁰⁰⁾ Rephoik Stampenborg S. 151.

Jylland, skøndt mindre frugtbare Lande, 20 til 100 Rdlr.¹⁰¹⁾. En Bonde, der under Betingelse, at ægte Enken paa Stedet, havde erholdt Fæste paa den tredie Deel af en Gaard i Drup (Jylland), maatte af denne tredie Deel give Lehnmanden 40 Rdlr. i Indfæstning¹⁰²⁾. Paa Hveen gaves i Slutningen af 16de Aarhundrede 220 Rdlr. i Indfæstning af en Gaard¹⁰³⁾ og 100 Aar senere var 200 Rdlr. ikke nogen usædvanlig Fæstesum¹⁰⁴⁾. Det vil af disse Exempler skjønes, at der ikke var nogen Lov, og end ikke nogen Tært for Indfæstningernes Størrelse, og at Indfæstningerne ofte vare meget betydelige. I Begyndelsen af 17de Aarhundrede var Prisen paa en Tonde Byg = 1 Rdlr., og 200 Rdlr. i Indfæstning af en Gaard maatte ikke blot i Betragtning af de lave Priser paa Korn og Dvæg, men ogsaa med Hensyn til Myntfoden og Pengenes Værdie kunne sættes lige med meget høie Indfæstninger i vore Dage; og det uagtet Algerbruget befandt sig paa et meget lavere Trin, og Fælledsstab, Høverie, Naturskaltjender o. s. v. overalt forringede Brugsværdien af Bondeland. I hine meget høie Indfæstninger ligger et Beviis for livsvarige Fæster. Arent Berntsen tillægger Stedsmaalet megen Betydning: „Da det, skriver han l. c., ganske eller for største Delen udgives af Bonden, førend han har nogen Fordeel af Gaarden eller faaer den til Hævd og Brug, saa er det Bonden til saadan Forsikring og Besættelse paa samme Gaards Besiddelse¹⁰⁵⁾, at Ingen kan støde ham deraf eller

¹⁰¹⁾ Danmarks frugtbare Herlighed III, 122 fgd. I Ette Brots Levnet, af Bedel Simonsen, flere Exempler S. 39, 90, 103, hvoraf man ser, at Fæsterne stillede Forlovere for Indfæstningen.

¹⁰²⁾ Rosenvinge: Udvalg af Domme II, 304.

¹⁰³⁾ Danske Mag. II, 275.

¹⁰⁴⁾ Hertzholmii parerga de servitute p. 143.

¹⁰⁵⁾ I Recesfen af 1539 Art. 13 og i den Kold. Reces Art. 41 (hos Rosenvinge S. 195 og 273) siges Indfæstningen at gives „for en

eller udkøbe ham mod hans Villie, saalænge han giver sit Herskab tilbørlig Landgilde aarlig i rette Tid o. s. v., medmindre Huusbonden begierer Gaarden for sig selv at bruge; og da bliver Bonden sit Stedsmaal giengivet.¹⁰⁶⁾ Det var baade efter Verntsens og Herzholms¹⁰⁷⁾ Mening Stedsmaalet, der gav Fæsteren en fast og livsvarig Brug af Fæstestedet. Det var ligesom en partiel Kjøbesum for en temporair Besiddelse. Blev Stedsmaalet tilbagebetalt, saa faldt Gaarden tilbage til Huusbonden, uden at der var Tale om Huusbondens Trang til Bolig som Motiv for Fæstets Tilbagebetaling. Der ligger ikke i Verntsens og Herzholms Paastande nogen almindelig Forpligtelse for Huusbonden til at bortfæste paa Livstid, men kun en saadan for det Tilfælde, der vistnok var det sædvanlige, at han forud for den aarlige Skyld, der gik af Jorden, havde taget med en Besiddelses-Recognition, om end nok saa liden. Stedsmaalet er maaskee ogsaa dengang forekommet at være et beqvemt Middel til at udjævne Misforholdet mellem en fast Landgilde og Jordernes, ifølge den stigende Cultur, stigende Værdi. Man tog maaskee ogsaa dengang og ydede hellere den høiere Jordrente i en forud betalt Capital, end i forholdet Landgilde. Endog Bondevennen Arnt Verntsen, ihvorvel han tilraader Varsomhed, og at bestemme Stedsmaalet ikke efter Fæsterens Formue, men efter Gaardens Vilkaar og Tiliggende, advarer dog for „ikke at give en Gaard bort for en Slik, som man efter Ordsproget det kalder, eller

Bekjendelses- eller „for en Kjendelses-“ Skyld. Det er dette Udtryk, der siden gik over i den fremmede Terminus „Recognition.“

¹⁰⁶⁾ Denne Reclamation af Fæstet, ihvorvel ikke berørt i Christian III's Necesser, maa have beroet paa en Retspraxis, der gik over i Danske Lov 3—13—3 med nogen Modification.

¹⁰⁷⁾ Parerg. p. 143 „Qua semel persoluta arrha obtinet colonus per totum vitæ tempus prædium sibi locatum, si vel maxime interea decem, ut dicitur, sortitus fuerit dominos.“

for flux mindre, end retmæssigt er, for at man kan have en billig og tilbørlig Fæste.* Og saa paa Kronens Gods horte Stedsmaalet til de betydeligere herreekkelige Indtægter der rettede sig efter Formuestilstanden ¹⁰⁸).

Det følger af Sagens Natur, at Landboens Skyld eller Landgilde (pensio) har rettet sig efter Fæstejordens Størrelse og Væbsaffenhed. Den jydste Lov III, 13 gaaer ud fra faste Normer, naar den med Hensyn til Ledingspligt deler Landboerne i tre Classer; nemlig dem, som udrede 8 Ortug i Landkyld, dem, som udrede 4 Ortug, og endelig dem som udrede mindre end 4 Ortug. Fra Beregningerne over Jordernes Værdi og den Rente, de kunde afgive, hidvære Taxationsbenævnelserne Markgulds- og Marksolvs-Jorder ¹⁰⁹). Og saa i 17de Aarhundrede baseredes Hartkornsberegningen paa Landgilden, som den var opført i gamle Jordebøger ¹¹⁰). Der synes at have været en gammel Taxt for Landgilde (i det mindste paa Kronens og Kirkens Gods), ligesom der var en saadan (taxus verus et antiquus) for Hovetiet ¹¹¹). I Sverrige var Ostgotha Loven Bygd. B. Bl. 9, den eneste Landslov, der bestemte Landgildens Vælob. I Danmark vides ingen udtrykkelig Lov i denne Henseende at have paa private Eiendomme forstyrret de naturlige Forhold, eller at have begrændset Privates Eiendomsret. Men vistnok havde der fæstet sig en Praxis eller Vedtægt, som blev Norm. Dertil sigte de hyppig forekommende Udtryk: „sædvanlig Landgilde,“ den Landgilde, som pleier af at gaae fra Arilds Tid ¹¹²) m. fl. Det er allerede af Udtrykkene „sædvanlig“ og „pleier,“ som den bindende Lov neppe vilde

¹⁰⁸) Nye Samlinger til D. Hist. I, 203.

¹⁰⁹) Velschow de instit. milit. Danorum p. 67 fgd.

¹¹⁰) Bernsen fructib. Herl. II, 2 c. 7. Mandix danske Landvæsenret II.

¹¹¹) Diplom. Arnæ Magn. I, II. S. R. D. VII, 196.

¹¹²) K. Er. Nye Danske Mag. V, 135, 312. Bernsen II, 2 S. 83 og 121.

tillæde, klart, at her kun er Tale om Praxis. Paa den gamle Tart for Landgilden grundede Christian II. Arvefæstegiften¹¹³). Det er bekjendt, at mange af vore bedste Retslærde, lige fra Herzholm¹¹⁴) indtil Stampe, og senest Statsraad Rosenvinge,¹¹⁵) have antaget, at Landgilden ikke har kunnet af Jorddrotten vilkaarlig forhøies over det, som hidtil havde været brugeligt. Jeg skulde formene, at der i Undersøgelsen af denne Dvæstion (der i vore Dage vilde have en stor practisk Betydning, saafremt den gamle historiske Ret kunde stilles mod den factiske, ved yngre Love, Handel og Vandel hævede Tilstand) ikke er tilstrækkelig skjelnet: a) mellem en Lov, som ikke kan eller tør overtrædes, og en Sædvane, fra hvilken ikke gjerne afviges, ogsaa fordi Afvigelsen medfører Miscredit og Tab; b) mellem jordegne Bønder og simple Fæstebønder. Hvad hine angaaer, da fulgte Praxis af en simpel Retsfærdighed; thi saa usuldkommen end de jordegne Bønderes Eiendomsret maatte være, saa vare de dog at ansee idetmindste for Arvefæstere, og skulde deres Jordeie betyde noget, saa burde Landgilden vistnok ikke kunne vilkaarlig forhøies. De jordegne Bønder havde derfor, ikke blot saalænge de vare under Kronen, men ogsaa efterat de ved Magelæg og paa andre Maader vare faldne under privat Herskab¹¹⁶), Ret til at beklage sig, naar Herlighedsseieren tillod sig vilkaarlige og mod gammel Praxis stridende Forhøielser af Landgilden. Endelig er ikke skjelnet: c) mellem gamle Fæstere og nye Contrahenter

¹¹³) Saml. til Dansk Hist. II, 2. S. 7, 48 o. a. St. 1747, 1748.

¹¹⁴) Parerg. p. 152 fgd.

¹¹⁵) Se de for Retshistorien rige Fortællinger til Udvalg af gamle Demme I. p. XXVIII fgd. og II. p. XVI—XX.

¹¹⁶) Det rigtige Princip angaaende jordegne Bønder, naar de kom fra Kronen under privat Herskab, er første Gang og med Kraft udtalt i Frederik IV's Forordning af 7de Mai 1723, i Anledning af nogle til Ryttergebsket hørende Bøndergaardes Salg.

en Fæste; thi det maatte vistnok ansees for ligesaa lovstridigt, naar Lehnsmænd og Herremænd imod Contracterne vilde sætte gamle Fæstere til høiere Landgilde, som det maatte være tilladeligt at contrahere med en ny Fæster om Forandringer i den gamle Landgildetart for hans Vedkommende.

Det fattes ikke paa Kiendsgjæringer, der tale for, at der ikke har bestaaet noget egentligt Lovbud mod at gjøre Forandringer i Landgilden, end ikke hvad angaaer Kronens Gods, hvor i øvrigt, som naturligt var i Dngangen med en Statsformue, Forandringerne vare mindre vilkaarlige. I Roeskildeslæfts Cadaster af Aar 1375 anføres meget ofte den Landgilde, der dengang ydedes, som forskjellig fra Bestemmelsen i den gamle Jordebog (Træbok) ¹¹⁷⁾; hvorved dog maa bemærkes, at her er Tale om Nedsettelse af Landgilden, rimeligvis seranledigede ved den sorte Deds Udælgelser. Aar 1390 gav Niels Iversen af Hefringholm en Borger i Malmø Ret til at ordne og bestemme Landgilden af en pantsat Gaard efter hans eget Godtbefindende ¹¹⁸⁾. Statsraad Rosenvinge har ¹¹⁹⁾ i Anledning af dette Beviissted bemærket, at pensio her ikke betyder sædvanlig Landgilde, men Leiesgift af Bygninger. Dog — Gaarden i Malmø havde tilliggende Jorder; og naar der i Diplomer (s. Gr. i Domsacten af 1559, Rosenvinges Udvalg II, 274 fgd.) tales om Landgilde af Kjobstedeiendomme, saa synes Udtrykket Landgilde ikke at gaae paa Bygningerne, men paa den tilliggende Grund og Jord; derfor forekommer i den til Exempel anførte Domsact S. 276 Ordene „Leige“ (for Bygningerne) og „Landgilde“ (for Jorden) ved Siden af hinanden. Ogsaa af Byggepladser svarede

¹¹⁷⁾ S. R. D. VII, 2, 9, 12 o. a. Et.

¹¹⁸⁾ Suhm XIV, 689.

¹¹⁹⁾ Udvalg af Demme II. Kett S. XIX.

Jordskyld ¹²⁰⁾. Heller ikke vilde i Malmøe-Dokumentet være brugt Udtrykkene „potestatem pensiones secundum velle snum libere ordinandi“, naar derved blot skulde forstaaes den frie Dispositionsret over Benyttelsen af den Landgilde, der alene tilkom Gieren. I Aarene 1454 og 1514 blev der indrømmet de fattige Borne af Keersøe, paa Grund af „deres Armod, Tyngde og Ufsald,“ som Gunst og Privilegium, at de maatte blive ved deres gamle Afgift og Redsel ¹²¹⁾. Der kan neppe være Tvivl om, at jo disse Keersøere vare Gaardsfæstere, eftersom deres Afgift kaldes Gaardholds penge, og da der paa Keersøe fandtes og endnu findes 16 Gaarde. Maatte end deres Afgifter ansees for ringere end for Gaardsfæstere i Almindelighed, saa vil erindres, deels at Indbyggerne paa Keersøe vare Fiskere, hvis Gaarde sædvanlig ere mindre; deels at de vare særdeles privilegerede, i det mindste siden Dronning Margrethes Tid ¹²²⁾. En Dom af Aar 1557 bestemmer, at Indbyggerne af Føemøe ikke maatte besværes med yderligere Landgilde, end de af gammel Tid gjort og givet havde; hvormod de havde at betale Indfæstning, saaledes som de med Lehnsmanden paa Nykjøbing Slot kunde forenes ¹²³⁾. Men denne Dom beviser ikke, som Statsraad Rosenvinge mener, at Landgildens Uforanderlighed var hjemlet i Lovene, eftersom Bestemmelsen er motiveret ved særegne „Friheder og Breve,“ givne Beboerne af fremfarne Konger; hvormod Kongerne oftere udøvede den Ret, at sætte og forandre Landgilden.

¹²⁰⁾ Rosenvinges Udvalg II, 80.

¹²¹⁾ Samling til d. danske Hist. II, I, 205 fgd.

¹²²⁾ Der gaacr endnu Sagn paa Keersøe, at Privilegierne oprindelig ere en Belønning for at have reddet Kong Baldemar I. paa Flugten efter Gjeskebudet i Roeskilde, eller for at have frelsset Dronning Margrethe i Havsnød. Jvf. Pontoppidans Atlas VI, 250.

¹²³⁾ Ryges Peder Dre S. 100.

Dommen af 1558¹²⁴⁾ lærer ustridig, at Kong Christian III. ved Commisſarier havde bestemt, hvormeget Hundslunds Klosters Tjenere skulde svare i Landgilde, og vilde de ikke svare den m. m., kunde de opſige og forlade deres Gaarde. I et Brev af 1570 paalægges Frederik II. Peder Dre ved Fuldmægtig, med tiltagne gamle uvillige Oldinge, at undersøge, hvormegen Landgilde Kronens Tjenere under Nyttøbing Slot gave, og derefter at gjøre en endelig Bæfted, være sig til Redfættelse eller til Forhøielse af Landgilden¹²⁵⁾. Dette var vistnok ikke en vilkaarlig Bestemmelse, men dog en Forandring i Jordebogen, som viste at Landgilden ikke var uforanderlig. Samme Konge tilholdt Mar 1573 Bønderne i Lundens næst Lehn, at yde den forhøiede Landgilde, som var dem paalagt af hans Fader¹²⁶⁾. Hvorledes det end forholdt sig med Bønderne paa Hveen og deres Paastand paa Selvsendom, saa viser dog Kongens Bevilling af Mar 1581, hvorefter de ikke skulde omsættes paa Skyld og Landgilde, men herefter give som af gammel Tid, med mindre Kongen selv anderledes forordnede¹²⁷⁾, at Kongen kunde forordne anderledes, uden at være hindret af nogen Lov. Mar 1624 forbeholdt Herlufsholms Skole sig Magt til at sætte en Gaard i Blangsløv for tilbørligt Landgilde, naar den daværende Fæster døde¹²⁸⁾. Ihvordan man end maatte tænke sig Forholdene med denne Gaard og dens Fæster, saa antyder dog Reservationen, at Landgilden ikke var bestemt ved nogen Lov, men

¹²⁴⁾ Reseruinges Urtvalg af Domme II, 226 og fig. i begyndelsen!

¹²⁵⁾ Nytes Peder Dre S. 244. og hvor som findes, at nogen Gaard har den Eiendom at bruge, som mere Landgilde kan taale, end der allerede afgives, at de da den forhøie, og derpaa gjøre endelig Bæfted."

¹²⁶⁾ Jacobsen i juridisk Tidsskrift XVIII, 202. i begyndelsen

¹²⁷⁾ Dansk Magazin II, 216. i begyndelsen

¹²⁸⁾ S. R. D. IV, 351. i begyndelsen

kunde sættes af Gieren. Og her er netop et Tilfælde, der gjælder Landgildens Bestemmelse ved Fæsteforandring; thi det bør ikke overses, at de allerfleste Kiendsgierninger, som ere anførte til Beviis for, at Landgilden var en fra gammel Tid bestemt Afgift, der ikke vilkaarlig kunde forhøies fra Jordrotens Side ¹²⁹), ere hentede fra Documenter og Domme angaaende gamle Fæstere, i hvis (i det mindste formæntlige) contractmæssige Ret man vilde gjøre Forandringer, eller jordegne Bønder, der med Rette maatte gjøre Paastand paa usforanderlige Besiddelses-Vilkaar. Dersom det nu kan antages, at Landgilden ikke ved nogen ufravigelig Lov var fra Arilds Tid sat og perpetueret paa Statens Gods, saa kunde en saadan Indskrænkning i fri Eiendom saa meget mindre finde Sted, og fandt heller ikke Sted, under de aristokratiske Forhold paa private Godser. Aar 1629 klagede Borgere og Bønder i Memorialer og Supplicationer til Christian IV. over, at Adelen forhøiede Landgilden og i Magestifter havde bortbyttet til Kongen og Kronen Gods, der formedelst forhøiet Landgilde var bleven forarmet ¹³⁰). Man behøver i det Hele kun at sammenligne de Jordebøger over kirkeligt Gods, der ere tilbage fra Middelalderen, med Jordebøgerne, der vedkomme samme Gods, fra 17de og 18de Aarhundrede, for at komme til Kundskab om, at Landgilden virkelig er bleven forhøiet. Landgildens Perpetuering under det simple Fæste paa private Godser

¹²⁹) Rosenvinges Udvælg af Domme I, Fort. S. XXVIII og flj.

¹³⁰) Nye Saml. til Dann. Hist. I, 233. Klagen S. 219—221 udtrykker sig vistnok ikke paa samme Maade om Landgildens Forhøielse, men den stemmer dog i Realiteten med Memorialen S. 203, idet den opfordrer til Sammenligning af Jordebøger og forudsætter, at Adelen gjorde sig det tilbyttede Krongods nyttigere (nemlig ved Forhøielse af Landgilde) hvorimod det Gods, som Adelen gav Kronen til Bytte, var «bart forskyldet». d. e. Landgilden var skruet op til det yderste.

maatte snart vise sig at være en Forholdsregel, saa stridende mod Productionens og Omsætningens naturlige Forhold og Fremgang, at der i det mindste maatte udfindes andre Midler til Udjævning af Misforholdet. Disse Midler fandtes desværre i de uvisse Indtægter, hvortil hørte Judsæstning, Sagesald o. s. v. og fremfor alt i det ubestemte Høveri, der i en lang og sorgelig Landvæsenperiode gav Bøndergodset dets største Værdi for Hovedgaardseierne. Allerede Aar 1558 ¹³¹⁾ var det endog paa Kronens Gods lovligt, at forlange af Bønderne saameget Uagt og Arbejde af alle Arter til Kronens Slotte, Kloostere og Gaarde, som ansaaes fornødent til deres Nytte, Bygning og Behov. Ofte lod man i Fæstebreve og Jordebøger Landgilden staae med usoranderlige Tal, uden i Virkeligheden at indkræve den med dens fulde Beløb, fordi man foretrak det ubestemte Naturalarbejde, der agtedes mere og mere nødvendigt og vigtigt, jo større, flere og mere indbringende Hovedgaardene bleve.

¹³¹⁾ Rosenvinges Udvalg af Domme II, 229.